

ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สรุปความการบรรยายพิเศษ

Natural Hazards in Anthropological Perspective

ภัยธรรมชาติในมุมมองทางมานุษยวิทยา

Professor Leslie E. Sponsel

Department of Anthropology,
University of Hawai'i at Mānoa

ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นิรมล ยูวนบุญย์ (กลุ่มจับตาประชาสังคมไทย | TSMW)*

สรุปและเรียบเรียงจากการบรรยายพิเศษ

ภัยธรรมชาติในมุมมองทางมานุษยวิทยา

(Natural Hazards in Anthropological Perspective)

โดย ศาสตราจารย์เกียรติคุณ เลสลี อี. สเปนเซอร์

(Professor Emeritus Leslie E. Sponsel)

คณะมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยฮาวาย ประเทศสหรัฐอเมริกา

2 พฤษภาคม 2555

ห้องประชุมประกอบ หุตะสิงห์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

จัดโดย ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

*ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ขอขอบคุณคุณนิรมล ยูวนบุญย์ เป็นอย่างสูง

ที่ช่วยเหลือเวลาถอดเทปและเรียบเรียงสรุปเนื้อหาการบรรยายพิเศษนี้

การบรรยายนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน

ส่วนที่หนึ่ง ว่าด้วยลักษณะโดยรวมของภัยพิบัติธรรมชาติ ดังกรณีภัยพิบัติสึนามิที่ญี่ปุ่นครั้งใหญ่ล่าสุดนี้ที่มีถึง 3 ระดับซ้อนกันอยู่ กล่าวคือ หนึ่ง เกิดแผ่นดินไหวและสึนามิ สอง ต่อเนื่องด้วยการรั่วไหลของเตาปฏิกรณ์ปรมาณู 2-3 แห่ง และผลพวงภัยพิบัติก็ยังไม่หยุดแค่นั้น แต่ยังคงมีผลต่อเนื่องในระดับที่สาม ที่ผ่านมา มิงงานศึกษาของนักวิทยาศาสตร์จากศูนย์วิจัยแปซิฟิคนานาชาติ มหาวิทยาลัยฮาวาย (The International Pacific Research Center, University of Hawaii at Manoa) ที่ชี้ว่าเศษซากปรักหักพังจำนวนมหาศาลจากสึนามิครั้งใหญ่ที่ญี่ปุ่นจะมาถึงและ “เข้าโจมตี” หมู่เกาะต่างๆ ในทะเลแปซิฟิก รวมถึงหมู่เกาะฮาวายในอีก 4 ปีข้างหน้า นอกจากนี้ในกรณีการรั่วไหลของเตาปฏิกรณ์ปรมาณูก็ยังคงส่งผลกระทบต่อเนื่องอยู่ แม้รัฐบาลญี่ปุ่นจะออกมาบอกต่อสาธารณะว่าภัยพิบัติได้จบสิ้นลงแล้วหรืออยู่ในระดับที่ควบคุมได้แล้ว

ส่วนที่สอง ว่าด้วยมิติทางสังคมของภัยพิบัติ ทั้งนี้ ภัยธรรมชาติที่เราประสบไม่ได้เป็นผลพวงจากความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีเกี่ยวเนื่องกับมิติทางสังคมด้วย และเป็นการผลิตทางสังคม (socially produced) เช่น การที่คนบางกลุ่มมีความเปราะบางต่อภัยพิบัติธรรมชาติมากกว่าหรือมีความสามารถในการรับมือจากภัยธรรมชาติได้น้อยกว่า ซึ่งคนเหล่านี้นี้มักจะเป็นคนยากจน คนชายขอบ และคนที่ถูกกีดกันออกไปจากระบบการแข่งขัน

ส่วนที่สาม ว่าด้วยประเภทของภัยพิบัติธรรมชาติ นักมานุษยวิทยาจำแนกภัยพิบัติธรรมชาติ (disasters) เป็น 2 ประเภท คือ ภัยธรรมชาติ (natural disasters) และภัยพิบัติที่เกิดขึ้นจากน้ำมือมนุษย์ (anthropogenic disasters) เช่น สงคราม การทดลองนิวเคลียร์ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงการบรรจบกันระหว่างภัยพิบัติธรรมชาติและภัยพิบัติที่เกิดขึ้นจากน้ำมือมนุษย์ เช่น กรณีการเกิดแผ่นดินไหวและสึนามิที่ญี่ปุ่นที่นำมาสู่การรั่วไหลของเตาปฏิกรณ์ปรมาณู

ลักษณะของภัยธรรมชาติ

ภัยธรรมชาติก่อให้เกิดผลกระทบต่อเนื่องทั้งในเชิงเวลาและเชิงพื้นที่ควบคู่กัน กลุ่มคนที่แตกต่างกันจะรับมือกับภัยพิบัติและได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติแตกต่างกันไปด้วย เนื่องจากแต่ละกลุ่มมีความเปราะบางที่ต่างกัน (differential vulnerability) ต่อภัยพิบัติ

ความเปราะบางต่อภัยพิบัติที่ต่างกันของคนแต่ละกลุ่มขึ้นอยู่กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ เช่น พื้นที่บริเวณชายฝั่งหรือภูเขาจะมีความเปราะบางต่อภัยพิบัติมากกว่า แต่นอกเหนือไปจากสภาพภูมิศาสตร์ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความเปราะบางของแต่ละกลุ่มไม่เท่ากันที่ ก็คือ สภาพสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้คนยากจนหรือคนชายขอบมีความเปราะบางต่อภัยพิบัติได้มากกว่า

มองภัยพิบัติผ่านสายตาผู้เชี่ยวชาญด้านภัยพิบัติ

แม้ในปี ค.ศ. 2009 มีสถิติการเกิดภัยพิบัติธรรมชาติมากขึ้นถึง 850 ครั้ง และในปี ค.ศ. 2010 ไทยเป็นหนึ่งในประเทศที่มีดัชนีชี้วัดความเสี่ยงภัยธรรมชาติ และในปี ค.ศ. 2010-2011 ในประเทศไทยมีคนตายจากภัยน้ำท่วม 268 คน เราอาจคิดว่าสิ่งเหล่านี้ผิดปกติ แต่ในสายตาของผู้เชี่ยวชาญด้านภัยพิบัติแล้วนั้น สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นเป็นปกติ พวกเขาไม่เห็นว่าคุณสมบัติและความรุนแรงที่เกิดขึ้นจากภัยพิบัติได้เพิ่มสูงขึ้นแต่อย่างใด แต่ประเด็นที่สำคัญกว่าที่ต้องให้ความสนใจก็คือ คนมีความเปราะบางเพิ่มขึ้นหรือมีความสามารถในการรับมือกับความผันแปรของธรรมชาติลดลง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการกระทำของมนุษย์เอง เช่น การสร้างเงื่อนไขให้มนุษย์มีความเปราะบางเพิ่มขึ้นและไม่สามารถรับมือกับภัยพิบัติได้จากการสร้างเตาปฏิกรณ์ปรมาณู การขยายตัวของเมืองที่ทำให้คนเคลื่อนย้ายเข้าไปอยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยจากแผ่นดินไหว จากแต่เดิมที่ไม่เคยมีคนอาศัยอยู่ในบริเวณนั้นมาก่อน เป็นต้น

การศึกษาพิบัติภัยธรรมชาติเพื่อบันทึกประวัติศาสตร์ชีวิตผู้คน

มานุษยวิทยาวัฒนธรรม (cultural anthropology) เข้ามามีบทบาทสำคัญในการศึกษาภัยธรรมชาติ โดยอาศัยเครื่องมือทางมานุษยวิทยาที่เราคุ้นเคย เช่น การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ การทำแบบสำรวจ แบบสอบถาม การสนทนากลุ่มย่อย แต่เครื่องมือที่สำคัญและเป็นจุดเด่นของมานุษยวิทยาวัฒนธรรมที่สำคัญก็คือ การบันทึกประวัติศาสตร์ชีวิตของผู้คน (life histories) โดยสิ่งที่บันทึกนั้นแตกต่างไปจากที่สื่อมวลชนเลือกนำเสนอที่มักฉาบฉวยและเน้นเฉพาะประเด็นที่ขายได้และเป็นที่สนใจของสาธารณะเท่านั้น สิ่งที่น่าสนใจของมานุษยวิทยานำเสนอจะเน้นว่าภัยพิบัติเกิดขึ้นอย่างไร ผู้คนเจ็บปวดขนาดไหน เขาคิดและรู้สึกอย่างไร โดยเฉพาะประเด็นที่น่าจะมีคุณูปการอย่างมากคือเรื่องมิติทางอำนาจ ว่าคนที่มีอำนาจมากกว่าและคนที่มีอำนาจน้อยกว่า มีความสามารถในการปรับตัวหรือว่ามีความเปราะบางต่อภัยพิบัติต่างกันอย่างไร

ประวัติศาสตร์ชีวิตของผู้คนมีความสำคัญเนื่องจากสิ่งที่บันทึกในประวัติศาสตร์ชีวิตจะชี้ให้เห็นถึงจุดเปลี่ยนผันในชีวิตของผู้คนเมื่อเกิดภัยพิบัติขึ้น เช่น ก่อนหน้าที่จะเกิดเหตุการณ์แบบนี้ เขาเคยใช้ชีวิตอย่างไร ไปโรงเรียนแบบไหน กินข้าวกับอะไร พอภัยพิบัติเกิดขึ้นอาจจะทำให้เกิดการแยกกันของครอบครัว ไปทำงานไม่ได้ ลูกต้องขาดโรงเรียน เป็นต้น การบันทึกประวัติชีวิตเหล่านี้จึงเป็นเครื่องมือเครื่องมือที่น่าสนใจและมีความสำคัญในการศึกษาภัยพิบัติ

อย่างไรก็ดี แม้มานุษยวิทยาวัฒนธรรมจะมีเครื่องมือให้เราศึกษาภัยพิบัติธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่เราจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับจริยธรรมในการวิจัยมากเป็นพิเศษ เพราะการที่จะลงไปตั้งคำถามหรือกระตุ้นเรื่องราวที่เป็นประสบการณ์ที่เจ็บปวดและอ่อนไหว เราจะต้องชั่งน้ำหนักกว่ามีความคุ้มค่ากับข้อมูลที่จะได้มาหรือไม่ มันคุ้มค่าที่จะทำให้ผู้คนเสียใจซ้ำขึ้นมาอีกหรือไม่ รวมทั้งต้องคำนึงความเหมาะสมของการเปิดเผยบางแง่มุมซึ่งไม่ใช่เรื่องสาธารณะด้วย

แนวทางวัตถุนิยมกับแนวทางจิตใจนิยมของมานุษยวิทยาวัฒนธรรม

มานุษยวิทยาวัฒนธรรมที่ใช้ในการศึกษาภัยธรรมชาติ มี 2 แนวทาง คือ แนวทางวัตถุนิยม (materialism) และ แนวทางจิตใจนิยม (mentalism)

แนวทางวัตถุนิยม (materialism) พยายามอธิบายความเป็นเหตุเป็นผลในเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ ผู้เรียนทฤษฎีมานุษยวิทยาควรรู้จัก มาร์วิน แฮร์ริส (Marvin Harris) กันดี ส่วน

อีกฟากที่ตรงกันข้ามก็คือแนวทางจิตใจนิยม (mentalism) พยายามอธิบายด้านจิตใจ พยายามทำความเข้าใจว่าเขารู้สึกอย่างไร เขาคิดอย่างไร เขาอธิบายอย่างไร เขาเล่าให้ฟังอย่างไร เป็นต้น นักมานุษยวิทยาที่เป็นตัวแทนของฟากจิตใจนิยมก็คือคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ (Clifford Geertz) เราก็รู้จักกันดีในฐานะที่เป็นตัวแทนของหัวเลี้ยวหัวต่อในสิ่งที่เราเรียกว่า Interpretive Anthropology หรือการตีความในทางนิยามตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา

Research Ethics

- “The ethical dimensions of research in crisis situations have been applied to whether questionnaires are appropriate instruments for research on people under stress, which has evoked criticism of the reification of victims and their experiences.
- More dialogic, open-ended methods are suggested as both ethically more appropriate and methodologically more effective” (Oliver-Smith 1996:319).
- [life histories]

Two Approaches in CA

Materialism

- Matter
- Needs
- Scientific
- Explain cause/effect
- Generalizing
- Etic (scientific)
- Marvin Harris

Mentalism

- Mind
- Ideas (meaning)
- Humanistic
- Describe/interpret
- Particularizing
- Emic (local community)
- Clifford Geertz

ถึงแม้ว่าจะมีนักมานุษยวิทยาจำนวนหนึ่งเลือกแนวทางใดแนวทางหนึ่ง โดยพยายามปฏิเสธอีกแนวทางอย่างสิ้นเชิง แต่กระนั้น ทั้ง 2 แนวทางสามารถใช้รวมกันได้ ขึ้นอยู่กับการตั้งโจทย์ในการศึกษา และการที่เราสามารถดึงเอาทั้งสองแนวทางมาประสานใช้ด้วยกันได้อย่างไร

การศึกษาของนักมานุษยวิทยาตามแนวทางจิตนิยม (mentalism) อย่างเช่นงานของแมรี ดักลาส (Mary Douglas) ใน *Purity and Danger* เป็นสิ่งที่นักมานุษยวิทยานิยมใช้ ส่วนอีกเล่มที่น่าสนใจก็คือ *Risk and Culture* (Douglas and Wildavsky [eds] 1982) ในหนังสือเล่มนี้จะชี้ให้เห็นว่า ความเสี่ยงทั้งหมดนั้นถูกกำหนดด้วยวัฒนธรรมและสังคมอย่างไร และได้พูดถึงถึงบทบาทของศาสนาว่าเกี่ยวข้องกับภัยพิบัติที่มีต่อมนุษย์อย่างไร การอธิบายภัยพิบัติและการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติที่เกิดขึ้นมีแง่มุมด้านศาสนาด้วย ตัวอย่างเช่น ในกรณีประเทศไทย ชาวพุทธบางคนอาจมองว่าภัยพิบัติที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องของเวรกรรม หรือในบทความ “Recovery and Buddhist Practices in the Aftermath of the Tsunami in Southern Thailand” ของ Monica Lindberg Falk (2010) ได้ประยุกต์แนวคิดพุทธศาสนาในการศึกษาภัยพิบัติธรรมชาติ เธอสรุปและชี้ให้เห็นว่าแนวคิดทางพุทธมีบทบาทในการฟื้นฟูจิตใจคนให้เข้มแข็งขึ้น มีกำลังใจ และสามารถปรับตัวเพื่อที่จะอยู่กับอนาคตหลังประสบภัยพิบัติได้อย่างไร

นิเวศวิทยาการเมืองกับภัยพิบัติธรรมชาติ

การศึกษาภัยพิบัติธรรมชาติเริ่มมีมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 โดยในช่วงนี้จะใช้แนวทางปฏิหน้าที่นิยม (Functionalism) แต่แนวทางการศึกษาได้ค่อยๆ เปลี่ยนไป จนกระทั่งในปัจจุบัน แนวทางการศึกษาที่นิยมมากที่สุด คือ แนวทางนิเวศวิทยาการเมือง (Political Ecology) ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาแบบสหวิทยาการที่ทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยให้ความสำคัญกับความแตกต่างในเชิงอำนาจ ที่แตกต่างออกไปจากนิเวศวิทยาในมิติทางวิทยาศาสตร์ ในแนวทางการศึกษาทางนิเวศวิทยาการเมืองนี้มีประโยคคลาสสิกที่มักถูกพูดถึงเสมอที่ว่า “การพังทลายของดิน (soil degradation) จำเป็นจะต้องถูกอ่านในฐานะปัญหาทางการเมือง” แทนที่จะเป็นแค่เป็นปัญหาทางธรณีวิทยาเท่านั้น

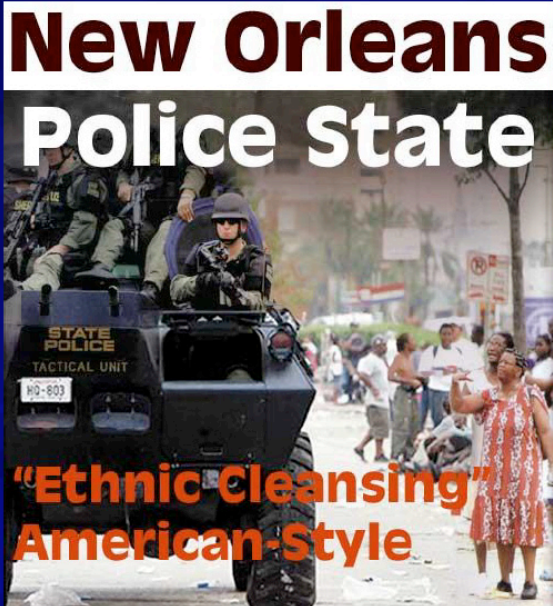
คุณูปการในการศึกษาภัยพิบัติธรรมชาติในแนวทางนิเวศวิทยาเห็นได้ชัดจากงานศึกษาของ พอล روبบินส์ (Paul Robbins) ในหนังสือที่อาจถือได้ว่าเป็นคัมภีร์หลักของงานศึกษาในแนวทางนี้ คือ หนังสือชื่อ *Political Ecology: a critical introduction* (2004) ที่ชี้ให้เห็นว่าคนที่เปราะบางกว่า โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ มักจะเป็นผู้ที่อยู่ในพื้นที่หรือสภาพแวดล้อมที่เสี่ยงต่อภัยธรรมชาติสูงกว่า

การชำระล้างทางชาติพันธุ์หลังภัยพิบัติธรรมชาติ

ตัวอย่างที่เห็นชัดคือในกรณีพายุเฮอริเคนแคทรีนา ที่เกิดที่เมืองนิวออร์ลีนส์ รัฐลุยเซียนา ประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อปี ค.ศ. 2005 ตามมุมมองทางนิเวศวิทยาการเมืองพบว่า บุคคลที่ประสบปัญหา

หรือได้รับผลกระทบจากภัยธรรมชาติครั้งนี้มากที่สุดคือคนยากจน ซึ่งก็คือคนแอฟริกัน-อเมริกัน สิ่งที่น่าสนใจก็คือว่า เมืองนิวออร์ลีนเป็นเขตพื้นที่เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ โดยมีคนแอฟริกัน-อเมริกันอาศัยอยู่เป็นส่วนใหญ่มาตั้งแต่ครั้งอดีต หลังจากที่พายุเฮอริเคนสร้างความเสียหายไปจนหมดและต้องมีการอพยพผู้คนออกจากพื้นที่ ก็ได้เปิดโอกาสให้กับการชำระล้างทางชาติพันธุ์ (ethnic cleansing) ต่อคนแอฟริกัน-อเมริกันที่เคยอยู่ในพื้นที่นี้มาแต่เดิม โดยพวกเขาถูกกันออกจากพื้นที่เดิมอย่างถาวร ผ่านทางข้ออ้างในการชำระล้างสร้างเมืองใหม่ สิ่งนี้คือการชำระล้างทางชาติพันธุ์สไตร์อเมริกันโดยอาศัยพิบัติภัยแคทรินาเป็นเครื่องมือ

Louisiana state police SWAT team drives past flood victims still trapped in New Orleans September 1, days after hurricane struck.

New Orleans

Police State

**Capitalist Land Grab
Black People
Flooded Out,
Now Kept Out!**

**New Internationalist
September 2005**

**"Ethnic Cleansing"
American-Style**

สำนักมานุษยวิทยาคนสำคัญที่ศึกษาภัยพิบัติธรรมชาติ

คนแรกก็คือบาร์บารา โรส จอห์นสตัน (Barbara Rose Johnston) เขียนหนังสือชื่อ *Half-Lives & Half-Truths: Confronting the Radioactive Legacies of the Cold War* (2007) เธอศึกษาผู้คน ที่เกาะแห่งหนึ่งในทะเลแปซิฟิก ชื่อว่า Marshall Islands ซึ่งเป็นพื้นที่ทดลองระเบิดปรมาณู ในงานชิ้นนี้ เธอได้ตั้งคำถามมากมายเรื่องอำนาจในการควบคุมข่าวสารเพื่อจัดการกับผู้คน ประเด็นที่เธอเน้นย้ำก็คือ สิทธิมนุษยชนที่ยึดโยงกับความเสื่อมโทรมของธรรมชาติและสุขภาพของผู้คน รวมทั้งชี้ให้เห็นว่ากุญแจสำคัญของอำนาจก็คือความสามารถในการที่จะเข้าถึงข้อมูล

นักมานุษยวิทยาคนต่อมาคือ แอนโธนี โอลิเวอร์-สมิธ (Anthony Oliver-Smith) ที่เป็นบรรณาธิการหนังสือชื่อ *The Angry Earth: disaster in anthropological perspective* (1999) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าภัยพิบัติทางธรรมชาติไปเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกทางการเมืองของผู้คนอย่างไร ภัยพิบัติธรรมชาติสร้างเงื่อนไขไม่ปกติขึ้นมา ซึ่งได้ไปท้าทายการจัดระเบียบตามปกติที่มีอยู่ ทำให้ผู้คนเริ่มรู้สึกวาระเบียบปกติที่เป็นอยู่นั้นเมื่อมาถึงจุดหนึ่งมันไม่สามารถตอบโต้ภัยได้และรู้สึกถึงความไม่เท่าเทียมกันได้มากขึ้น จนนำมาสู่การทำลายและการปรับหรือจัดความสัมพันธ์ทางอำนาจ การปรับโลกทัศน์และจิตสำนึกทางการเมืองแบบใหม่ รวมทั้งทำให้ผู้คนไม่สามารถอยู่ด้วยกันในแบบเดิมได้อีกต่อไป

นักมานุษยวิทยาคนถัดมาก็คือ เกรกอรี บัททัน (Gregory Button) เขียนหนังสือที่ชื่อว่า *Disaster Culture Knowledge and Uncertainty in the Wake of Human and Environmental Catastrophe* (2010) ซึ่งข้อถกเถียงหลักในหนังสือเล่มนี้ก็คือ ผู้ที่อยู่ในอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นนักการเมือง นักธุรกิจ สื่อมวลชน ต่างก็สมคบกันหลอกลวง ปฏิเสธ รวมถึงโกหกต่อสาธารณะเพื่อว่าพวกเขาจะได้ไม่ต้องรับผิดชอบต่อภัยพิบัติที่มันเกิดขึ้น ซึ่งการกระทำแบบนี้ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาแต่กลับทำให้ปัญหาลุกลามบานปลายมากขึ้น หนังสือเล่มนี้นอกจากจะชี้ให้เห็น “easy target” หรือเหยื่อหรือเป้าหมายแบบง่ายๆ อย่างนักการเมืองและนายทุนแล้ว ยังชี้ให้เห็นว่าสื่อ นักวิชาการ และนักวิทยาศาสตร์สาขาต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกที่นั่งในสถาบันองค์กรหรือบริษัทต่างๆ พยายามผลิตความรู้และจัดการข้อมูลข่าวสารบางอย่างเพื่อบรรลุดูวัตถุประสงค์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ เช่น ปิดบังข้อมูลบางอย่างเพื่อไม่ให้คนตื่นตระหนกมากเกินไป ตัวอย่างที่เห็นได้ก็คือ เมื่อเกิดกรณีน้ำมันรั่วและกระจายไปทั่วอ่าวเม็กซิโกจนกระทั่งมีปลาทายจำนวนมาก ประธานาธิบดีบารัค โอบามา กลับออกมาบอกต่อสาธารณชนอเมริกันว่า ไม่เป็นไรแล้ว ปลากินได้แล้ว ทั้งนี้ เพื่อจะได้ควบคุมจัดการสังคมตามที่ผู้มีอำนาจต้องการ

งานอีกเล่มที่น่าสนใจคือ *Catastrophe & Culture: the anthropology of disaster* (Hoffman and Oliver-Smith [eds] 2002) ในเล่มนี้มีบทความในประเด็นว่าด้วยการบรรเทาทุกข์กับวัฒนธรรม โดยชี้ว่าองค์กรอาสาสมัครจำนวนมากที่เข้ามาเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบภัย ปรากฏความเข้าใจในวัฒนธรรมที่ผู้ประสบภัยมีอยู่ ดังนั้น แทนที่จะไปช่วยเหลือหรือช่วยบรรเทาทุกข์ กลับทำให้ปัญหารุนแรงขึ้น งานเขียนชิ้นนี้ชี้ว่าองค์กรเหล่านี้จำเป็นต้องเข้าใจวัฒนธรรมของผู้ประสบภัยก่อนจึงจะสามารถไปช่วยบรรเทาทุกข์ได้ งานชิ้นนี้ยังชี้ว่าสังคมที่มีความซับซ้อนน้อยกว่าจะมีความสามารถในการรับมือหรือปรับตัวกับภัยธรรมชาติได้ดีกว่าสังคมที่มีความซับซ้อนมากกว่า ดังเช่นชาวมอแกนทางฝั่งอันดามันในประเทศไทยที่ต้องเผชิญกับสึนามิในปี ค.ศ. 2004 พวกเขาอาศัยอยู่ริมทะเล แต่ปรากฏว่าแทบจะไม่มีพวกเขาที่เสียชีวิตจากสึนามิครั้งนี้เลย แต่คนที่เสียชีวิตส่วนใหญ่กลับเป็นคนที่อยู่ในโรงแรมหรือในเขตเมือง ทั้งนี้ก็เพราะว่าชาวมอแกนมีทักษะอยู่กับทะเล เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติเกิดขึ้น พวกเขาก็จดจำเอาไว้ เมื่อชาวมอแกนเห็นว่าน้ำลดลงไปมากอย่างผิดปกติ พวกเขาก็ขึ้นมานบนฝั่งและไปอยู่บนที่สูงกันหมด

มานุษยวิทยากับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Anthropology & Climate Change)

ขณะที่เกิดความแปรปรวนทางธรรมชาติต่างๆ เช่น อุณหภูมิสูงขึ้น ฤดูกาลเปลี่ยนไป มนุษย์ก็สร้างสิ่งต่างๆ และก็ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลพวงของน้ำมือมนุษย์จนเกิดเป็นภัยพิบัติ (anthropogenic disaster) ในอดีตผลพวงของน้ำมือมนุษย์นี้อาจจะยังไกลตัว แต่ในปัจจุบันได้เกิดขึ้นอย่างแท้จริงประจักษ์ต่อหน้าของเราแล้ว สิ่งที่เป็นที่เรากำลังต้องเรียนรู้ก็คือว่าผลพวงนี้เกิดขึ้นอย่างเลวร้ายขนาดไหน จะเกิดขึ้นในเร็ววันนี้หรือในเวลาใด หรือว่าเราจะรับมือกับมันอย่างไร

มนุษย์ในปัจจุบันกำลังประสบปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในลักษณะเหมือนกับกบตัวหนึ่งที่ถูกนำไปต้มน้ำ ในตอนแรกกบตัวนี้นั่งหน้าตาอึมแจ่มใสด้วยความสนุกสนาน แต่หารู้ไม่ว่าน้ำนี้กำลังถูกต้มอยู่จากกองไฟและกำลังจะเดือด โดยสุดท้ายกบตัวนี้ก็ต้องตายไป มนุษย์ในปัจจุบันนี้ไม่แตกต่างกับกบที่กำลังถูกต้มอยู่ในอ่าง ทำอย่างไรเราถึงป้องกัน และเอาตัวรอดไปจากตรงนี้ได้

Climate

■ Variability – natural – Weather

■ Change - anthropogenic – Global climate change

- Past a potential threat
- Now actual reality
 - How bad?
 - How soon?
 - How respond?

Intergovernmental Panel on Climate Change

<http://ipcc.ch/>

ทั้งนี้ มโนทัศน์หรือประเด็นว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ที่สำคัญมีดังนี้

“ความเปราะบาง” (vulnerability) ซึ่งมีทั้งความเปราะบางในทางนิเวศ ในทางภูมิศาสตร์ และความเปราะบางของบุคคล ที่มีความแตกต่างกันอันเนื่องมาจากความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคม คนยากจนจะเปราะบางกว่า และบางพื้นที่จะมีความเปราะบางกว่าบางพื้นที่ เป็นต้น

การปรับตัว (adaptation) มานุษยวิทยาสนใจว่าแต่ละแห่งจะมีความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงหรือความผันแปรของสิ่งแวดล้อมอย่างไร

ความยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลง (resilience) โดยดูว่าแต่ละกลุ่ม แต่ละสังคมมีมากน้อยแค่ไหน

ความสามารถในการที่จะยังชีพ (survival) ของแต่ละกลุ่มหรือสังคม

สิทธิ (rights) หลายกรณีเกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชนและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร

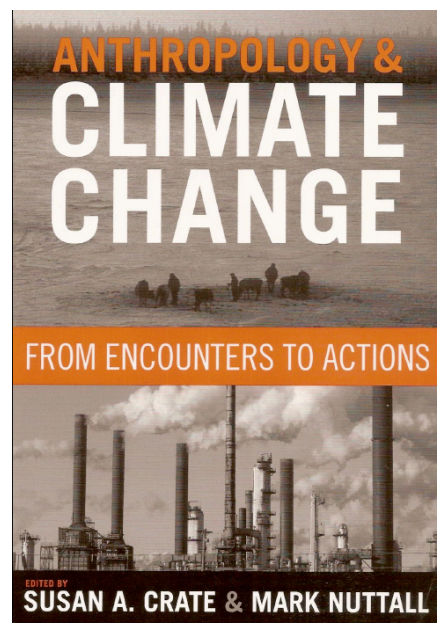
ความรับผิดชอบ (responsibility) เนื่องจากภัยพิบัติธรรมชาติไม่ใช่เรื่องธรรมชาติล้วนๆ แต่หลายกรณีเกี่ยวข้องกับน้ำมือของมนุษย์ เพราะเหตุนี้จึงจำเป็นที่จะต้องมีคนรับผิดชอบหรือว่ามีส่วนใดที่ต้องรับผิดชอบมากกว่าส่วนอื่น เช่น บรรษัทอุตสาหกรรมยักษ์ใหญ่ที่ปล่อยควันพิษสูงมาก เขาจำเป็นต้องลดควันลงหรือไม่ เขาต้องเสียภาษีในอัตราเท่าใด ประเด็นความรับผิดชอบกับความเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลก ใครจะเป็นคนรับผิดชอบเท่าไร

อาณานิคมทางลักษณะภูมิอากาศ (climate colonialism concept) ที่ฝ่ายประเทศอดีตเจ้าอาณานิคมนำมาใช้เพื่อหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศ เช่น กรณีของสหรัฐอเมริกาหลีกเลี่ยงที่จะทำตามพิธีสารเกียวโต และแทนที่จะลดอัตราการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ก็เอาบริษัทประเทศตัวเองไปตั้งไว้ทั่วโลก เพื่อที่สหรัฐอเมริกาจะได้ไม่ต้องรับผิดชอบต่อการลดก๊าซเรือนกระจก เป็นต้น

บทบาทของนักมานุษยวิทยา

บทบาทที่น่าสนใจอันหนึ่งของนักมานุษยวิทยาซึ่งเปรียบเสมือนเป็นพันธกรณี ก็คือ เราจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการให้ภาพของบุคคลที่มีความเปราะบางหรือผู้ที่สามารถรับมือกับภัยพิบัติได้น้อยกว่า ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนยากจน พวกเขาอาจประสบภัยพิบัติมาแล้วหรือมีแนวโน้มว่าจะเจอภัยพิบัติธรรมชาติ ทั้งนี้ นักมานุษยวิทยาต้องทำงานในเชิงชาติพันธุ์วรรณา หรือว่า ethnography เป็นหลัก

สำหรับการทำวิจัยก็มีคำถามสำคัญที่จะต้องขบคิดเป็นจำนวนมาก เช่นเราจะมี ความรับผิดชอบอย่างไรกับสิ่งที่เกิดขึ้น เราจะสามารถแปลเอาความรู้ที่เราได้มาจากห้องเรียนหรือจากการวิจัยให้ไปสู่การปฏิบัติในสังคมที่แท้จริงได้อย่างไร นั่นก็คือจะ take action ได้อย่างไร

เราจะประยุกต์ความรู้ (apply) ในการแก้ไขปัญหาได้อย่างไร เพราะว่าปัญหาการเปลี่ยนแปลงภัยธรรมชาตินั้นเกิดขึ้นจริงและรอไม่ได้ ด้วยเหตุนี้เฉพาะลำพังการศึกษาทำความเข้าใจจึงไม่เพียงพอจะอย่างไรจึงจะสามารถแปลเอาความรู้ที่เราได้มาไปสู่การปฏิบัติที่แท้จริงเพื่อแก้ปัญหา

คุณูปการหรือบทบาทสำคัญของนักมานุษยวิทยาต่อเรื่องภัยธรรมชาติก็คือการเผยให้เห็นถึงใบหน้ามนุษย์และประวัติศาสตร์ชีวิตที่เกี่ยวข้องกับภัยธรรมชาติ (human faces and life histories) เราไม่ใช่ไปเพียงแค่นับศพหรือนับว่ารถยนต์ถูกท่วมไปเท่าไรหรือนับว่าตึกถล่มพังทลายไปแค่ไหน ทั้งนี้ใบหน้ามนุษย์ไม่ใช่เรื่องของความตาย แต่เป็นเรื่องของอารมณ์ ความรู้สึก ความเข้าใจ การปรับตัวของพวกเขาในสถานการณ์ที่เขาต้องเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงหรือภัยพิบัติธรรมชาติ เราต้องเผยให้เห็นใบหน้ามนุษย์เหล่านี้ที่หลากหลายและมักถูกละเลยไปจากบันทึกของสื่อกระแสหลัก

อีกข้อหนึ่งก็คือ นักมานุษยวิทยาต้องชี้ให้เห็นอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับภัยพิบัติธรรมชาติว่าเป็นอย่างไร นับตั้งแต่ความเข้าใจของภัยธรรมชาติว่าได้ถูกกำกับโดยวัฒนธรรมอย่างไร รวมไปถึงการปรับตัวต่อภัยธรรมชาติว่าเป็นไปอย่างไรในครรลองของวัฒนธรรม รวมไปถึงดูประเด็นเรื่องอำนาจในชุมชน

น่าสนใจว่า บทบาทของพุทธศาสนาหรือนิเวศวิทยาชาวพุทธ (Buddhist Ecology) หลักทางพุทธที่สามารถเอามาใช้ได้ เช่น อริยสัจสี่ ปฏิจจสมุปบาท (หลักธรรมที่ว่าด้วยการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะการอาศัยกันหรือการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันจึงเกิดมีขึ้น) และมรรค 8 รวมทั้งบทบาทของพุทธที่มีต่อความห่วงใยทางสังคม (socially engaged Buddhism) ชาวพุทธในที่นี่ไม่ใช่ชาวพุทธที่แค่ท่องคัมภีร์แต่ต้องเข้ามาพัวพันเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือว่าปัญหาทางสังคม (โปรดดูแถลงการณ์ชาวพุทธที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ในเว็บไซต์ <http://www.ecobuddhism.org>)

ในการศึกษาเพื่อเผชิญหน้ากับภัยพิบัติธรรมชาติหรือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศนั้น เราจำเป็นต้องดูในเชิงเวลาด้วย โดยดูจากบันทึกทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยภัยพิบัติธรรมชาติที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่างๆ หลักฐานทางโบราณคดีจะบอกถึงเปลี่ยนแปลงในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ ส่วนในช่วงประวัติศาสตร์ก็สามารถดูได้จากบันทึกที่เก็บรวบรวมไว้ เพื่อจะได้เห็นแบบแผนการเปลี่ยนแปลงอะไรบางอย่าง นอกจากนั้นก็อาจดูในเชิงสถานที่ว่าในทางภูมิศาสตร์มีการกระจายตัวอย่างไร โดยอาจรวบรวมข้อมูลว่าในแต่ละช่วงเวลามีภัยพิบัติเกิดขึ้นหนาแน่นตรงไหนอย่างไร

หมวด 2 ไปในการหาคำถามของนักมานุษยวิทยานิเวศ

ปกติแล้วนักมานุษยวิทยานิเวศจะมีหมวด 2 ไป คือ ในฐานะนักมานุษยวิทยานิเวศ (ecological anthropologist) และ นักมานุษยวิทยา (anthropologist) โดยหมวดใดจะให้ความสำคัญกับแนวคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ ส่วนหมวดใดที่ 2 จะสนใจว่าคนในแต่ละสังคมให้ความหมายทาง

วัฒนธรรมแตกต่างกันอย่างไร เนื่องจากแต่ละสังคม เช่น พุทธ คริสต์ อิสลาม จะให้ความหมายไม่เหมือนกัน ตัวอย่างที่ดีอันหนึ่งคือ ในโลกทัศน์ของชาวมุสลิมไม่มีธรรมชาติอย่างที่เราเข้าใจ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างสร้างด้วยพระเจ้า ไม่มีเจตจำนงของธรรมชาติเองหรือว่ากฎของธรรมชาติเอง เพราะทุกอย่างเป็นไปตามเจตจำนงของอัลเลาะห์ ดังนั้นการนำคำถามว่า “ธรรมชาติคืออะไร” ไปถามคนในสังคมชาวมุสลิมในภาคใต้ จึงไม่สามารถทำได้ เป็นต้น

คำถามจากผู้ฟัง

Q ผู้ที่อยู่ในพื้นที่เสี่ยงต่อภัยพิบัติจะเรียนรู้ต่อภัยพิบัติที่เคยเกิดขึ้นอย่างไรเพื่อให้สามารถรับมือกับมันได้ โดยที่เป็นการช่วยเหลือตนเองก่อนที่จะพึ่งรัฐ

A นอกเหนือจากคนที่อยู่ข้างในแล้ว ต้องคิดด้วยว่าเราจะเข้าไปมีส่วนร่วมได้อย่างไร ในยุคหลังมีแนวทางการศึกษาทางมานุษยวิทยาทางอีกแนวทางคือ collaborative ethnography ที่นักมานุษยวิทยาเข้าไปศึกษาโดยใช้กระบวนการความร่วมมือของคนในสังคมนั้นๆ ตั้งแต่เริ่มกระบวนการตั้งคำถาม และพัฒนากระบวนการวิจัย ไปจนถึงการเอาผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์กับชุมชน วิธีการเช่นนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชนที่เกิดภัยพิบัติมาแล้วได้ นั่นก็คือ ไปดูว่าในอดีตเขาเป็นมาอย่างไร ไปร่วมกันตั้งคำถาม และปัจจุบันเขารับมือภัยพิบัติกันมาอย่างไร ปัจจุบันและอนาคตมีแนวโน้มว่าจะเป็นอย่างไร นักมานุษยวิทยาก็สามารถไปทำวิจัยร่วมกับเขาได้ ข้อดีของการวิจัยในแง่นี้ก็คือการที่จะได้แง่มุมทั้งที่เป็นทั้งจากคนใน (insiders) ประสบการณ์จากคนข้างใน เรื่องเล่าความทรงจำที่พวกเขามีอยู่ การให้ความหมาย รวมไปถึงวิธีการที่เขารับมือกับท้องถิ่น รวมทั้งได้แง่มุมจากภายนอก (outsiders) เกิดจากการที่มีคนภายนอกเข้าไปศึกษา โดยจะมีข้อมูลอีกแบบหนึ่งที่แตกต่างออกไปมาแบ่งปัน แลกเปลี่ยน และถกเถียงกัน ที่สำคัญก็คือข้อมูลเหล่านี้จะไม่จำกัดเฉพาะกรณีศึกษาหรือว่าพื้นที่นั้นๆ แต่สามารถทำเป็นกรณีศึกษาเปรียบเทียบกับชุมชนในพื้นที่อื่น อาทิ คนที่อยู่ชายฝั่งเหมือนกันแต่อยู่กันคนละพื้นที่ เขารับมืออย่างไร ปัญหาเขาเป็นอย่างไร เขาเคยเปลี่ยนแปลงอย่างไร การเปรียบเทียบสองพื้นที่ที่แตกต่างกัน จะเป็นวิธีการหนึ่งที่เราในฐานะนักมานุษยวิทยาหรือมานุษยวิทยาแนววิเทศ จะสามารถเข้าไปมีคุณูปการกับการรับมือต่อไปในอนาคตของกลุ่มคนที่เปราะบางต่อภัยพิบัติ

Q

ควรจะใช้ชีวิตอย่างไรท่ามกลางภัยพิบัติธรรมชาติ และท่ามกลางความหลากหลายของวัฒนธรรมชาติพันธุ์

A

มีตัวอย่างการตอบคำถามนี้จาก 2 คน คนแรก คือ ดาไล ลามะ น่าสนใจว่าเขาไม่ได้ตอบคำถามพื้นฐานของศาสนาใดศาสนาหนึ่ง แต่ตอบโดยใช้หลักเหตุผล (logical reasoning) ก็คือพยายามใช้หลักตรรกะ ไม่ได้ยึดโยงเข้ากับหลักศาสนามากนัก ส่วนหนึ่งอาจมาจากเงื่อนไขทางการเมืองที่ธิเบตกับจีนมีความขัดแย้งกันอยู่ จึงเลือกที่จะไม่ตอบคำถามหรือว่าใช้เหตุผลในทางศาสนา แต่ว่าใช้เหตุผลในทางตรรกะเสียมากกว่าในการที่จะชี้ให้เห็นว่าเราจะอยู่อย่างไร ทั้งนี้ นอกเหนือจากการคิดเป็นเหตุเป็นผลแล้วจะต้องมีเมตตา (compassion) กำกับด้วย เพื่อที่เราจะสามารถอยู่ได้กับภัยพิบัติหรือความผันแปรของธรรมชาติ ส่วนอีกคนหนึ่งคือ Armstrong เธอเขียนหนังสือเพื่อตอบคำถามว่าเราจะอยู่กันอย่างไรในโลกที่ผันแปรไปมากนี้ โดยเน้นย้ำเป็นพิเศษที่จะให้มนุษย์มีเมตตาต่อกัน สิ่งทั้ง 2 คนนี้เน้นก็คือ ความเมตตา (compassion) ซึ่งไม่ได้ผูกกับศาสนาใดศาสนาหนึ่ง

สำหรับอาจารย์สπονเซล ได้ตอบคำถามนี้โดยใช้แนวการตั้งคำถามกลับทางมานุษยวิทยาว่า มานุษยวิทยามักจะชูความแตกต่างหลากหลายของมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรม ว่ามีการให้ความหมายว่าอย่างไร อยู่กันอย่างไร เราชูความแตกต่างหลากหลาย แต่เรามักไม่ค่อยพูดถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของมนุษย์มากสักเท่าไร ในกรณีของภัยพิบัติดินนอกจากจะพูดถึงความหลากหลายแล้ว อาจจะต้องพูดถึงภัยพิบัติมากขึ้น พูดถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น ต้องดูว่ามีอะไรบ้างที่เราคล้ายคลึงกัน ซึ่งตรงนั้นจะสามารถนำมาสู่การเรียนรู้ แบ่งปัน และการช่วยเหลือระหว่างกันได้ สิ่งที่ยากที่สุดในปัจจุบันที่เราจะเดินคือให้กลับไปดูในศาสนาของตัวเอง ว่าตัวเองอยู่ในศาสนาไหน และใช้ชีวิตในครรลองของอุดมคติในศาสนานั้นๆ ในแง่หนึ่งจะช่วยให้เรามีเมตตากับผู้อื่น เข้าใจผู้อื่น และจะสามารถอยู่และรับมือกับความผันแปรของโลกนี้ได้

แหล่งข้อมูลเพิ่มเติม

หนังสือ

- Douglas, M. and A. Wildavsky (eds.). 1982. *Risk and Culture: an essay on the selection of technological and environmental dangers*. Berkeley: University of California Press.
- Oliver-Smith, A. and S. M. Hoffman (eds.). 1999. *The Angry Earth: Disasters in Anthropological Perspective*. London: Routledge.
- Oliver-Smith, A. and S. M. Hoffman (eds.). 2002. *Catastrophe & Culture: The Anthropology of Disaster*. Santa Fe: School for Advanced Research Press.
- Button, G. 2010. *Disaster Culture: Knowledge and Uncertainty in the Wake of Human and Environmental Catastrophe*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Crate, S. A. and M. Nuttall (eds.). 2009. *Anthropology and Climate Change: From Encounters to Actions*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.

วารสาร

Asian Journal of Environment and Disaster Management

Disasters

International Journal of Disaster Risk Science

International Journal of Mass Emergencies and Disasters

Journal of Disaster Research

Mass Emergencies

Risk Analysis

สิ่งพิมพ์ของ Natural Hazards Center, University of Colorado at Boulder: *Disaster Research*, *Natural Hazards Observer*. *Natural Hazards Review*, *Research Digest*

เว็บไซต์

Anthropology Index Online (London) <http://aio.anthropology.org.uk/aio/>

Asian Disaster Preparedness Center (Bangkok) <http://www.adpc.net>

Asian Disaster Reduction Center (Kobe, Japan) <http://www.adrc.asia>

Encyclopedia of Earth <http://www.eoearth.org>

Natural Hazards Center, University of Colorado at Boulder <http://www.colorado.edu/hazards>

University of North Texas (online MA and MS in applied anthropology) <http://www.anthropology.unt.edu/grad-online.php>

Scholar.Google.com

Society for Applied Anthropology (Human Organization, Practicing Anthropology) <http://www.sfaa.net>

ภาพ: อภิสิทธิ์ ปาหุจ